

ДІАГНОСТИКА ДОСЛІДНИЦЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ ПЕДАГОГІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Ваколя Тетяна Іванівна
м.Мукачеве

У статті визначено основні критерії готовності майбутніх педагогів до дослідницької діяльності та обґрунтовано механізм діагностики рівнів сформованості дослідницьких компетентностей студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Ключові слова: дослідницькі компетентності, критерії, готовність, діагностика.

Соціально-економічні виклики суспільного життя вимагають підготовки майбутнього спеціаліста, який має бути ознайомлений не тільки із сучасною наукою, а й мати необхідний досвід пошукової роботи, володіти вмінням вирішення практичних дослідницьких завдань, бути готовим до створення нових наукових цінностей. Розвиток творчого мислення студентів, формування умінь і навичок самостійного пошуку інформації, її обробки та аналізу набуває нині нового значення, адже сучасні можливості доступу до інформаційних джерел розкривають перед дослідником необмежене коло фактичного матеріалу для здійснення вагомих наукових досліджень.

Однією з умов професійної підготовки майбутніх фахівців і, зокрема, їх наукового дослідницького потенціалу, є своєчасна діагностика стану сформованості дослідницьких компетентностей як показника якісних і кількісних характеристик результатів навчально-виховного процесу вищої школи. Зрозуміло, що основним видом навчання студентів є цілеспрямоване оволодіння системою знань про структуру і зміст професійної діяльності. Водночас реформування вищої школи в умовах постійних змін та перетворень вимагає орієнтації не тільки на об'єм професійних знань, а, насамперед, на оволодіння методами їх набуття. Саме тому сучасна освітня парадигма має бути спрямована на пошук, потребу в перетворенні реальної дійсності, що забезпечується рівнем дослідницьких знань, здатністю до творчого наукового пошуку.

Дослідженням означеної проблеми займалися ряд науковців, серед яких В.І.Андрєєв, В.С.Безрукова, В.І.Богославський, В.І.Боднар, В.І.Загвязінський, Е.С.Заїр-Бек, Л.С.Коржова та інші. Зокрема, Л.С.Коржовою висвітлено педагогічні умови підготовки студентів до проведення педагогічних досліджень. В.Г.Сотник розглядає різні аспекти організації самостійної дослідницької діяльності майбутніх фахівців. Орієнтовну модель розвитку дослідницьких умінь студентів розкрито у працях І.М.Раєвської. Із дисертаційних робіт останніх років з питань професійних компетентностей майбутніх спеціалістів слід назвати дослідження В.Г.Базельюк, І.В.Демури, А.М.Коломієць, Л.Є.Петухової, Л.Ю.Султанової, С.В.Тезикової та ін. Проте, недослідженими залишаються низка актуальних проблем, пов'язаних із діагностикою готовності до дослідницької діяльності студентів – майбутніх учителів початкових класів, організацією ефективного моніторингу процесу формування у них зазначеного особистісного утворення.

Мета статті полягає у визначенні критеріїв готовності майбутніх учителів початкових класів до дослідницької діяльності та обґрунтуванні системи діагностики рівнів сформованості дослідницьких компетентностей зазначеної категорії студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Ознайомлення з роботою педагогічних ВНЗ засвідчує, що у практиці діяльності багатьох вищих наукова підготовка студентів здійснюється не системно, епізодично, і, як правило, тільки в пе-

ріод виконання курсових і дипломних проектів. Отримані знання базуються на нестійкій увазі до предмету діяльності, відношення до оволодіння дослідницькими вміннями не носить умотивованої потреби.

У цьому сенсі процес формування дослідницьких компетентностей майбутнього педагога має бути завершеним, оскільки може залишатися лише передумовою до зазначеного різновиду професійної діяльності. Йдеться, насамперед, про показник психологічної готовності до набуття необхідних знань, як умови реалізації необхідних очікувань. На думку Л.С.Коржової, готовність студента до здійснення наукових досліджень – це «інтегроване особистісне утворення, яке включає стійке прагнення до творчого наукового пошуку у професійній сфері, наявність спеціальних дослідницьких знань і вмінь, а також комплекс індивідуально-психологічних і характерологічних особливостей, які забезпечують високу ефективність проведення досліджень» [4, с.193]. У структурі готовності прерогатива належить мотиваційному, професійно-практичному, рефлексивному і якісно-продуктивному її компонентам.

Провідною лінією особистісно орієнтованого навчання на сучасному етапі розвитку національної освіти виступає реалізація власних можливостей індивіда, розкриття особистого потенціалу, де рушійною силою самореалізації особистості є мотивація. Тому, погоджуючись із думкою дослідників (В.І.Ковальов, О.С.Пономарьов, С.Л.Рубінштейн, К.А.Абульханова-Славська), мотивацію ми розглядаємо як фундаментальну якість особистості, яка визначає її спрямованість, ставлення до дійсності, до професійної діяльності. Бажання до самовдосконалення базується, перш за все, на внутрішній мотивації, на особистісній потребі. Звідси, розвиток запропонованих якостей майбутнього спеціаліста не відбуватиметься без активної участі самого студента, спрямованої на самовдосконалення та самоідентифікацію.

В основі мотиваційної готовності до наукових досліджень, за даними В.Г.Алексєєва, К.Я.Вазіна, А.Й.Капської, І.Б.Соколова та ін., лежать особистісні переконання й інтенсивність пізнавального інтересу. Рівень активності студента детермінується тим, наскільки діяльність є особистісно значущою для нього. Одержані нами результати опитування студентів ВНЗ співпадають з даними Л.Є.Петухової [6], за якими внутрішні мотиви є домінуючими в загальній структурі мотивації навчання студентів.

Таким чином, розвиненість пізнавальних інтересів на основі мотивів (внутрішніх і зовнішніх) розглядається нами в якості одного із критеріїв сформованості дослідницького потенціалу майбутнього спеціаліста в галузі освіти, де інтересом виступають, насамперед, внутрішні переживання, цілі, потреби студента, які слугують збудниками до опанування методикою дослідницької пошукової діяльності.

Будь-яка професійна діяльність включає практичні елементи дослідницького характеру. Більше того, показником готовності спеціаліста до виконання своїх професійних функцій є наукові знання і вміння. Зрозуміло, що дослідницькі вміння вчителів початкових класів формуються протягом навчання у ВНЗ, і є органічною складовою їх фахової компетентності. У словнику С.Ожегова [5, с.832] вміння трактується як навичка у певній справі, досвід. З точки зору В.Н.Андрєєва дослідницькі вміння є «здатність застосовувати відповідні прийоми наукового методу в умовах вирішен-

ня навчальної проблеми, виконання дослідницького завдання» [1, с.45]. На думку С.І.Бризгалової, це поняття розглядається в якості способу реалізації «окремої діяльності» [2, с.57].

Дослідницькі вміння вчителів початкових класів у контексті досліджуваної проблеми нами визначаються як сукупність інтелектуальних і практичних дій, що забезпечують здатність особистості до самостійних спостережень, узагальнення, аналізу процесів і явищ дійсності; до набуття нових знань і застосування їх відповідно до окресленої мети. На жаль, результати напрацювань останніх років (Б.М.Андрієвський, В.Г.Базелюк, В.М.Галузинський, О.С.Заболоцька, А.М.Коломієць, Л.Є.Петухова та ін.) засвідчують, що значна частина випускників вищих навчальних закладів не володіє в достатньому обсязі необхідними знаннями дослідницького і, особливо, методологічного характеру. Більшість студентів не опанували механізмом обробки наукової інформації, не орієнтуються в структурі та змісті наукових робіт, не обізнані з актуальними проблемами педагогічної теорії і практики.

Доведено, що дослідницькі вміння базуються на інтелектуальних та практичних уміннях та зумовлені такими показниками, як здатність до комунікації, аналітичність мислення, адекватна самооцінка, інформативна обізнаність, готовність до самовдосконалення тощо. Слід констатувати, що формування дослідницьких умінь тісно пов'язане з умінням здійснювати аналітико-синтетичну роботу, співставляти, порівнювати, узагальнювати, знаходити причинно-наслідкові зв'язки, визначати головне, логічно мислити, володіти методами обробки результатів дослідження. Тому дослідницькі вміння доцільно трактувати як систему цілеспрямованих дій дослідницького характеру, що являють собою сукупність інтелектуальних, практичних і організаційних умінь. Отже, логічно випливає, що знання методології та методик організації і здійснення наукового дослідження у поєднанні з відповідними особистісно-професійними якостями є важливим показником готовності майбутнього фахівця до реалізації своїх професійних функцій.

Відомо, що мірилом ефективності діяльності у будь-якій сфері є її продуктивність. Продуктивність нами розуміється як якісна характеристика результату діяльності. Природно, що результати (продукти) науково-дослідної діяльності студентів виражені у формі рефератів, курсових, дипломних, магістерських робіт, публікацій, виступів на семінарах, конференціях, участі у дискусіях, круглих столах тощо. Показником продуктивності дослідження є не кількість самостійно виконаних дослідницьких умінь, а їх актуальність, наукова новизна, глибина і доказовість результатів, відповідність вимогам щодо їх оформлення тощо. Звідси випливає, що висока оцінка продуктів науково-дослідної діяльності студентів можлива лише за умов якісно виконаних досліджень з урахуванням їх логічності, оригінальності, аргументованості висновків.

Продуктивність дослідницької діяльності студента характеризується не тільки його пізнавальними мотивами, а й особистою програмою організації творчого пошуку. У свою чергу, ступінь активності наукової діяльності, на думку науковців (Б.М.Андрієвський, О.М.Пинзеник, Н.Ф.Токар, Р.Н.Цокур), визначається силою спонукальних мотивів, рівнем теоретичної підготовки студента, характером її здійснення, якістю керівництва викладача. При цьому необхідно підкреслити, що стан сформованості творчої активності значної частини випускників університетів знаходиться не на належному рівні, що, безумовно, ускладнює їхню адаптацію і самореалізацію у майбутній професійній діяльності [2; 6].

Отже, можемо констатувати, що продуктивність результатів науково-дослідної роботи може виступати в якості наступного критерію оцінки рівня підготовки студента до проведення наукових досліджень.

Вивчення відповідних теоретичних джерел засвідчує, що показник сформованості дослідницьких компетенцій визнача-

ється, безумовно, і наявністю рефлексивного компонента, тобто здатністю фахівця до самопізнання, вмінням аналізувати власні дії і зіставляти їх із системою суспільних цінностей та вчинками інших [3]. Спроможність до адекватного самопізнання є проявом «Я-концепції» студента. Низький рівень її сформованості спрямовує дослідника на репродуктивний характер діяльності. Високий рівень рефлексії, навпаки, орієнтує на творчий пошук вирішення проблеми, характеризується активністю індивіда, бажанням нестандартного розв'язання проблеми, відповідальністю за одержані результати дослідження.

Аналіз і узагальнення одержаних матеріалів дозволив обґрунтувати систему діагностики рівнів сформованості дослідницьких компетентностей майбутнього педагога. З цієї метою нами було визначено відповідні критерії, до яких віднесено: мотивацію до дослідницької діяльності; наявність дослідницьких особистісних якостей і сформованість системи дослідницьких знань та вмінь; якість виконання дослідження; розвиненість рефлексії. Також було розроблено комплекс показників, що передбачають, окрім критеріїв, ситуації їх прояву, методи визначення та рівні сформованості феномена, що досліджується. Останній розглядається в якості інтегративної властивості майбутнього фахівця, що включає необхідні характеристики, набутий професійний досвід і поєднує професійний інтерес, виробничий обов'язок, умотивовану оцінку і спрямованість на оволодіння необхідними компетентностями.

Оцінку сформованості дослідницьких компетентностей майбутніх фахівців доцільно здійснювати у певній послідовності, що у певній системі створює алгоритм їх вимірювання.

Сформованість мотивації.

Зміст: сформованість системи ціннісних професійних орієнтацій; наявність творчих мотивів та спонукальних інтересів до наукового пошуку.

Виявляється: у навчальному процесі та позааудиторній діяльності; у спілкуванні; у ході виконання самостійних творчих робіт; у процесі науково-дослідницької діяльності; під час дозвілля.

Критерії: потреба в самоствердженні, наявність відповідних інтересів, мотивів, системи прагнень до творчої дослідницької роботи, розвиненість пізнавальних потреб, спрямованість на кінцевий результат.

Рівень сформованості: об'єм та інтенсивність прояву (проявляються завжди – високий; частіше проявляються, ніж не проявляються – середній; проявляються рідко – низький).

1. Дослідницькі знання і вміння.

Зміст: уміння збирати, аналізувати і обробляти необхідну інформацію, володіння методологією організації дослідження; знання видів наукового викладу матеріалів дослідження та їх оформлення; володіння етичними нормами науковця; володіння технікою прогнозування очікуваних результатів, узагальнення досвіду.

Виявляється: у навчально-виховному процесі під час спілкування, бесід, анкетування; у ході ділових ігор, у вирішенні проблемних ситуацій, під час диспутів, участі у круглих столах; у процесі науково-дослідної роботи, при розв'язанні складних творчих завдань; у період проходження різних видів практики.

Критерії: володіння методологією та методикою дослідницької діяльності, технологією організації наукового експерименту, вміння обробки й інтерпретації одержаних результатів дослідження; орієнтація на науковий пошук; встановлення причинно-наслідкових зв'язків; вміння працювати з літературними джерелами і статистичною інформацією; володіння організаторськими і комунікативними здібностями.

Рівень сформованості: об'єм та інтенсивність прояву (проявляються завжди – високий; частіше проявляються, ніж не проявляються – середній; проявляються рідко – низький).

2. Продуктивність дослідження.

Зміст: якість виконання і оформлення курсових, дипломних,

магістерських робіт; активність на семінарах, конференціях, круглих столах, участь у диспутах; аргументованість, наукова новизна і практична значущість одержаних результатів; здатність виходити за межі існуючих стандартів; наявність ініціативи в організації і здійсненні творчого задуму.

Виявляється: на заняттях і в позааудиторній роботі, під час проходження практики; у процесі виконання та захисту студентських науково-дослідних проєктів, написання публікацій; у процесі рецензування статей, методичних рекомендацій і тез; при участі у науково-практичних конференціях, олімпіадах, виступах з доповідями і повідомленнями.

Критерії: наявність ініціативи, вміння моделювати ситуації; чіткість структури і логіки викладу матеріалу; відповідність висновків висунутим завданням; рівень самостійності, наявність наукової новизни і практичної значущості; оригінальність задуму і наявність чіткої позиції автора.

Рівень сформованості: ступінь відповідності визначеним вимогам (відповідає повністю – високий; більш відповідає, ніж не відповідає – середній; більш не відповідає, ніж відповідає – низький).

3. Рефлексія.

Зміст: уміння здійснювати самоаналіз і адекватну самооцінку своєї діяльності; умотивована готовність до самопізнання; володіння методикою зворотнього зв'язку; наявність об'єктивної системи уявлень про себе, адекватна «Я»-концепція.

Виявляється: у здатності прогнозувати свій професійний розвиток, у ході виконання досліджень; на заняттях; у сфері дозвілля; під час підготовки та участі у виховних заходах, науково-практичних конференціях; у ході бесід, педагогічного спостереження, анкетування, оцінки товаришів.

Критерії: уміння співставляти, порівнювати, аналізувати; рівень активності пізнавальної діяльності; ступінь відповідальності за якість результатів особистої діяльності; творча активність, спрямованість на достовірність та об'єктивність наукових досліджень; стійке бажання до професійного вдосконалення.

Рівень сформованості: інтенсивність прояву (значна інтенсивність – високий рівень; незначна інтенсивність – середній; від-

сутня інтенсивність – низький).

Оцінка рівнів сформованості у майбутніх фахівців дослідницьких компетентностей визначається таким чином: високий – коли той чи інший показник у ситуації прояву спостерігається не менше 75%; середній – його прояв спостерігається не менше 50%; низький – менше 49%.

Експериментальна перевірка дієвості механізму діагностики, що здійснювалась за допомогою комплексу методів (результати аналізу якості виконаних досліджень, педагогічне спостереження, анкетування, бесіди, контрольні роботи, опитування, результати позанавчальної діяльності та ін.), засвідчила досить високу його ефективність. Незважаючи на те, що визначені критерії не охоплюють повною мірою всі аспекти такого складного особистісного утворення, як дослідницькі компетентності, є підстави стверджувати, що обґрунтований нами критеріальний підхід забезпечує необхідний рівень їх сформованості у студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Таким чином, необхідність оволодіння студентами дослідницькими знаннями і вміннями обумовлена характером професійної діяльності педагога як у загальноосвітніх навчальних закладах, так і в системі вищої школи.

Оцінку готовності випускників педагогічних ВНЗ до наукової діяльності раціонально здійснювати за певною методикою, що включає систему критеріїв, зміст показників, ситуації прояву та рівні сформованості якості, що досліджується. На основі визначених показників розроблено відповідний механізм діагностики сформованості дослідницьких компетентностей студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Основними критеріями їх визначення є показники мотиваційної спрямованості; система дослідницьких знань і вмінь, наявність необхідних дослідницьких якостей; продуктивність результатів пошукової діяльності; здатність до рефлексії.

У перспективі передбачається розробка системи методів і форм роботи для студентів вищих навчальних закладів з метою формування в них дослідницьких компетентностей як важливої характеристики професіоналізму вчителя.

Література та джерела

1. Андреев А.Л. Педагогика: Учебный курс для творческого саморазвития / А.Л.Андреев. – Казань: Центр инновационных технологий, 2000. – 45 с.
2. Брызгалова С.И. Формирование в вузе готовности учителя к педагогическому исследованию: теория и практика: Монография / С.И.Брызгалова. – Калининград: КГУ, 2004. – 151 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 999 с.
4. Коржова Л.С. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до проведення педагогічних досліджень: Дис. канд. пед. наук: 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Людмила Сергіївна Коржова. – Кривий Ріг, 2002. – 193 с.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И.Ожегов, Н.Ю.Шведова. – 10 изд-е. – М.: Азбуковник, 1997. – 944с.
6. Петухова Л.Е. Теоретико-методичні засади формування інформативних компетентностей майбутніх учителів початкових класів: Дис. докт. пед. наук: 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / Любов Євгеніївна Петухова. – Херсон, 2009. – 539 с.

В статье определены основные критерии готовности будущих педагогов к исследовательской деятельности и обоснован механизм диагностики уровней сформированности исследовательских компетентностей студентов высших педагогических учебных заведений.

Ключевые слова: исследовательские компетентности, критерии, готовность, диагностика.

The author of the article has outlined the basic criteria of readiness of teachers to research as well as reasonable mechanism for the formation of diagnostics of levels of students research competencies in higher educational institutions.

Keywords: research competence, criteria, preparedness, diagnostics.